

IGOR HRUŠOVSKÝ AKO FILOZOF*

(Vo svetle *Problémov filozofie*)

JOZEF SIVÁK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SIVÁK, J.: Igor Hrušovský as a Philosopher (In the Light of His *Problems of Philosophy*)

FILOZOFIA 62, 2007, No 10, p. 870

The paper offers a closer view on the main representative of the philosophical thinking, the founding father of the analytical philosophy and an innovator of Marxist philosophy in the 1950s and 1960s in Slovakia, who would have been 100 years old this year. Besides the account of the problems, with which Hrušovský has been concerned (such as being, structure, dialectic) the attention is paid also to their intellectual background. The author outlines also their further possible articulation.

Keywords: Slovak philosophy – History – 20th century – Marxism – Ontology – Method

Úvod. Keď I. Hrušovský vstupuje v 30. rokoch do vedeckého života, vstupuje do pluralitného názorového prostredia, ktoré už jestvovalo počas jeho štúdií v Prahe i v Bratislave.

Osloví ho novopozitivismus, výhonok empirizmu, ktorý prichýlil stroskotancov empiriokriticizmu. Inou jeho odnožou je materializmus. Viera v pozitivismus, vo vedu, ktorá mala dať odpoveď na všetky otázky, je preč. Psychológia bola zredukovaná na sociológiu. Filozof bol iba odborníkom na zovšeobecnené výsledky vied.¹ Spencerizmus mechanistickej povahy, tvrdenia univerzálneho determinizmu, rozvoj vedy, to všetko živilo ďalší -izmus, „scientizmus“, ktorý vo filozofii viedol k materializmu. Inými slovami, filozofia bola v praxi vedou, ale v teórii materializmom.

V britskom prostredí, ktoré zrodilo „veľkých Angličanov“ (Hume, Locke), vzniká neorealizmus ako reakcia na masívnu prítomnosť Hegela a hegelovstva na britských univerzitách, reakcia iniciovaná najmä Russellom a Moorom pod heslom: *Preč s tradičnou filozofiou!* Táto reakcia si čoskoro podá ruku s novopozitivismom Viedenského krúžku, čo napokon vyústí do celosvetového prúdu známeho ako analytická filozofia.²

Na filozofiu má vplyv ešte niečo iné. Pri spätnom pohľade na 20. storočie vidíme, že ide o storočie hlbokých sociálnych kríz a vyhladzovacích vojen, a to aj vďaka rozvoju technovedy a priemyslu. Vedecko-technický rozvoj teda neznamená zároveň pokrok morálny. To však nie je jediná príčina a úplná charakteristika situácie 20. storočia, v ktorom prevláda nihilizmus: Duchovný základ európskych národov a Severnej Ameriky, ktorý

* Rozšírená verzia príspevku predneseného na 7. výročnom stretnutí SFZ v Smoleniciach 3. 5. 2007.

¹ Takáto definícia filozofie sa u nás razila ešte v 60. rokoch minulého storočia.

² K. Mulligan hovorí, že otcom analytickej filozofie je Frege, no krstným otcom sa stal Russell ešte v r. 1911.

predstavovalo kresťanstvo, je otrasený vo svojich základoch.³ Filozofia je nielen „zvedčená“, ale aj zideologizovaná.⁴

vená. V porovnaní s Protektorátom⁷ tu má filozofia zelenú, aj keď prevláda náboženská

Hrušovský, už ovplyvnený pozitívizmom českého razenia, si z palety vtedajších prúdov zvolí pozitívizmus Viedenského krúžku, aktívne sa zapojí do hnutia tzv. Vedeckej syntézy. Nie všetci tak budú postupovať. Je tu pražská lingvistická škola, fenomenológia,⁵ kresťanská filozofia, pragmatizmus atď. A pestujú sa prakticky všetky filozofické disciplíny.

Hrušovský, ktorý pociťuje potrebu filozofického založenia svojej scientifickej orientácie, sa prekvapivo prikloní k marxizmu, ktorý je už etablovaný v Čechách (a do češtiny sú preložené aj niektoré hlavné diela Marxa a Engelsa).⁶ Nebudú mu už stačiť ani práce J. L. Fischera, ktorého spočiatku imitoval.

Ale ani počas Slovenskej republiky 1939 – 1945 sa neocitá v nejakom kultúrnom vákuu ani v zajatí jednosmerného myslenia, aj keď činnosť Vedeckej syntézy bude pozastavená.

³ Kresťanstvo sa obviňovalo a dodnes obviňuje ako jeden z globalizačných faktorov; v skutočnosti sú to rôzne ideológie, ktoré znásilňujú ľudskosť a napokon aj ľudstvo.

⁴ Vládcovia 20. storočia inšpirovaní Francúzskou revolúciou a Napoleonom, pochopia, že filozofiu a kultúru možno premeniť na úžasný nástroj dominancie. Filozofia tak bude musieť čeliť dvom úskaliam súčasne: ideológii, tomuto svojmu „Doppelgängerovi“ na jednej strane, a „katechizácii“ na strane druhej, ktorej podobami sú kartezianizmus, hegelovstvo alebo marxizmus, vytvorené na margo originálnych koncepcií. Ale často ide o jednu a tú istú vec s cieľom vyvolať a udržiavať ilúziu filozofovania a filozofie. Oni vládcovia si tiež uvedomili, že s pomocou ideológie možno vládnuť nielen na vnútorne, ale aj na medzinárodnom poli. Stačí, aby moja ideológia bola prijatá v nejakej inej krajine či krajinách. Takto sa krajiny strednej a východnej Európy mylne domnievali, že prijatím marxizmu sa práve im podarí duchovne kolonizovať Západ, avšak v skutočnosti to budú ony, ktoré sa nechajú zotročiť týmto vývozným artiklom.

⁵ Prv, než sa fenomenológia rozšíri z Nemecka na Západ, prenikne do krajín strednej a východnej Európy: do Poľska vďaka Ingardenovi, do Čiech vďaka Patočkovi, na Ukrajinu vďaka Čyževskému, do Ruska vďaka Iljinovi a Špetovi.

⁶ Aj pričinením Hrušovského sa paradoxne marxizmus dostane na Slovensko nie z východu, ale z (českého) západu.

⁷ Študentská demonštrácia 17. novembra 1939 poskytne Nemcom zámienuku na zatvorenie českých vysokých škôl a na zákaz vyučovania filozofie na stredných školách. Predstavitelia hitlerovského Nemecka, hoci obmedzovali slobodu myslenia doma, dobre vedeli, že krajinu, v ktorej filozofia prestane

filozofia ako pendant českého pozitivizmu. Pritom sa veľa prekladá, vydávajú sa rôzne príručky, je tu Losskij so svojim intuicionizmom, Š. Polakovič oboznamuje Slovensko s Blondelom atď.⁸

K pojmom bytia a štruktúry. Na ilustráciu Hrušovského myslenia a argumentovania som si zvolil prácu *Problémy filozofie* [1], dielo zrelého autora na jednej strane, ktorý už aj na druhej strane bilancuje. Akoby Hrušovský dozrel tak, ako dozrela doba, v ktorej sme svedkami nástupu nedogmatického marxizmu.

Hrušovský pochopil význam takej základnej filozofickej kategórie, akou je Bytie (1. kap.), ku ktorej prejde rovno z gnozeológie a z dialektického materializmu: „Otázka objektívnej existencie ako takej, otázka jestvovania reality ako takej, otázka nezávislosti bytia od vedomia je gnozeologická otázka“ ([1], 11). Ontologické hľadisko tiež umožňuje dať prednosť „realistickej hypotéze pred solipsizmom“.⁹

Táto nezávislosť však neznamená amorfnosť (čo je ďalšia Hrušovského téza), lebo by sme nemohli prejsť k poznaniu. Bytie je poznateľné, čo naznačujú dve modality bytia: možnosť a skutočnosť. Inými modalitami sa ani nezaobera. Pre Bytie platí to, čo platí pre hociktorý predmet, jeho „spôsob existencie vyjadrujú štrukturálne a dialektickoštrukturálne vzťahy“ ([1], 11), a to od jednotlivého predmetu po vesmírny celok.

Bytie je teda poznateľné a každé poznanie je relačné. Na námietku, že treba rozlišovať medzi vzťahom a termínom vzťahu, ktorý treba uchopovať zvlášť, Hrušovský odpovie: „... pojmy vo svojej špecifickej štrukturálnej či systémovej konfigurácii racionálne postihujú – viac-menej adekvátne – samu ontologickú kvalitu jednotlivých oblastí objektívnej reality“ ([1], 14).

Podstata bytia a predmetov je empirickoštrukturálna, a nie metafyzická. Otázku metafyzickej podstaty, bez tohto, že by autor povedal, prečo, treba „nahradiť otázkou konkrétnych vzťahov“. Inej podstaty bytia niet, iných spôsobov bytia niet. V tomto zmysle aj „ontologická podstata skutočnosti je postihnuteľná empirickými výrokmi“, aj keď nie vyčerpávajúco. Najzákladnejšie a najvšeobecnejšie stránky skutočnosti sú vyhradené pre filozofické či univerzálne kategórie a výroky.

Napriek tomu môže znieť prekvapujúco, že „ontológia ako filozofická disciplína, teda univerzálna veda o celkovej charakteristike bytia prostredníctvom najvšeobecnejších kategórií filozofie, nemôže byť *principiálne* inou ako regionálne vedy, ktorých predmetom sú charakteristiky kvalitatívne vymedzeného bytia. Filozofia i špeciálne vedy predstavujú spolu totálnu štruktúru poznatkov o bytí“ ([1], 17). Hrušovský teda v podstate nerozlišuje medzi filozofiou a vedou, čo má za následok popieranie špecifickosti filozofie, ktorá sa chronologicky objavila po vede. Je však napríklad tvrdenie o noetickej nevyčerpateľnosti vlastností reality tvrdením filozofickým, alebo vedeckým? Ani s odpoveďou

byť učebným predmetom, možno ľahšie ovládať.

⁸ Hrušovský sa napokon zapojí do filozofického života aj v oných rokoch, polemizujúc s Losským a ďalšími. Po vojne sa k marxizmu prikloní úplne a zaslúži sa o jeho propagáciu.

⁹ Túto gnozeologickú terminológiu opustí až v *Dialektike bytia*. Tu ešte povie: „Treba zásadne odlišovať gnozeologickú otázku bytia (existenciálna referencia) ako takého... a ontologickú otázku charakteristiky bytia prostredníctvom filozofických kategórií. Treba teda principiálne rozlišovať medzi existenčiou podstatou a empirickou podstatou objektu“ ([1], 12). Nie je tu naznačená akási ontologická diferenciacia?

na túto otázku nemá náš autor problém: „Podľa niektorých mysliteľov filozofia sa líši od ostatných disciplín vedy okrem iného tým, že vo filozofii nejestvujú otázky vyriešené definitívne. Domnievam sa, že to platí aj o vede“ ([1], 18).¹⁰

V procese poznania si bytie privlastňujeme a z „veci osebe“ sa stáva „vec pre nás“. Nie je však „vecou pre nás“ od samého začiatku? Ak bytie nie je chaotické, tak to ešte viac platí o poznaní, ktoré je ako proces zákonité, pričom táto zákonitosť je kauzálna a dialektická. Čakali by sme prehĺbenie uvažovania aj smerom k identite, ale namiesto toho Hrušovský prejde k dialektickému determinizmu, ktorý podľa neho vyjadruje „samu podstatu vecí, procesov, živých ideí, udalostí ako protirečivú“ ([1], 26).¹¹ Majú však takúto dialektickú povahu všetky javy či entity? Sám autor uvádza len niekoľko bližšie nevy- medzených príkladov tohto „dialektického determinizmu“: spoločensko-kultúrne výtvory, ustanovizne, tvorivé myslenie, reč (jazyk verus prehovor). Možno však hovoriť o dialektickej matematike, dialektickej fyzike atď. len preto, lebo jestvujú kladné a záporné čísla, kladne a záporne nabité častice?

Realita je štruktúrovaná, pravda zas len dialekticky: „Štruktúra je útvar, ktorého prvky a komponenty sú navzájom v určitých zákonitých vnútorných súvislostiach a rozporoch“ ([1], 30). O aké komponenty ide? Sú to napríklad celok a časť, časť a systém. Narážka na Bertalanffyho a jeho systémový prístup, ktorý by si iste zaslúžil viac pozornosti (pričom mi nie je známe, že by sa ním na Slovensku bližšie niekto zaoberal), sa končí doplnením: o dialektiku.

S pojmom štruktúry je spojená aj určitá vertikálna analýza skutočnosti: Jestvujú mentálne, ideové a teoretické štruktúry, ako aj estetické hodnoty sú štruktúry. Celý svet je jedna dynamická štruktúra ako „sieť mentálnych napätí s rozmanitými a kolísajúcimi intenzitami a formami... objektívna realita nemá absolútne hranice ani pokiaľ ide o jej štruktúru, ani pokiaľ ide o jej diferenciáciu a premenlivosť“ ([1], 33).

Aj samotnú materialistickú dialektiku treba prehodnotiť „na báze systémovo-štruktúrneho prístupu (princípu), ktorý preniká do všetkých vedných oblastí“ ([1], 35). Elementy štruktúry sú v interakcii a v interakcii sú aj celky, ktoré treba chápať autonómne, ale nie absolutisticky, keďže celky sú ďalej vertikálne diferencované. Celky sú otvorené štruktúry a za svoju konkrétnosť vďaka svojej dialektickej, protirečivej jednote.

Isté zvláštnosti ponúka biotická sféra reality so svojimi zákonitosťami, najmä zvyšovaním organizovanosti, zákonitosťami, ktoré vo fyzikálnej realite abscentujú. Spomenuté sú najmä ekvifinalita a negatívna entropia a ako autori najmä Driesch a Bertalanffy. Spomedzi ďalších vedných disciplín je spomenutá „experimentálna psychotronika“, avšak ani slova o kybernetike, etológii či vtedajšom stave darvinizmu. Pritom si autor dáva pozor, aby nebol obvinený z agnosticizmu, a možno preto sa nezaobera životnofilozofickým a antropologickofilozofickým rámcom vied o živote, rámcom, ktorý je vyhradený predovšetkým pre filozofiu.¹² Táto antitetickosť biotickej a abiotickej reality však nespôsobí vyús-

¹⁰ Nehovorí však filozofia o zásadnej nevyčerpatelnosti v tom zmysle, ako časti tematizované vedou nikdy nevytvoria celok?

¹¹ Na otázku Čo je protirečenie? si odpovie: „Je to výraz pohybu vnútorných protikladov predmetu, ktoré nestačia vykryštalizovať do skutočnej a rigidnej kontradikcie. Protirečenie je ďalej výraz toho, že antitetické zložky predmetu sa špecificky popierajú a zároveň podmieňujú. Sú to polárne rozporné hybné zložky predmetu či procesu“ ([1], 26).

¹² Či nestojí aj za tým Drieschom Aristoteles so svojim pojmom „entelechie“?

tiť do (bezkontaktného) dualizmu.

„Svojjákonný vývinový proces“, charakteristický pre biosféru, sa vyskytuje aj v iných oblastiach: v živote národov, v umení, či už ide o literatúru, alebo o hudbu, avšak za predpokladu, že sú vytvorené vonkajšie predhistorické podmienky a predpoklady. Ak je kultúrna superštruktúra autonómna, štruktúrovaná sui generis, bez podnetov z existenčného prostredia by ustrnula.

Dialektik Hrušovský. Vidno, ako sa z Hrušovského – logika postupne stáva dialektik, až natoľko, že začne veriť v možnosť dialektickej logiky, vybudovanie ktorej sa inak vo východoeurópskom marxizme proklamovalo, ak sa priam neprikazovalo:¹³ „Mnohí filozofi vyznávajú aj dialektickú logiku“. Bude však veľmi skromný, čo sa týka jej vymedzenia, teórie a systematickej aplikácie. Nanajvýš povie, že má neanalytickú povahu, neskúma správnosť poznatkov, ale rozporný pohyb skutočnosti, odrážajúc v rovine myslenia protirečivé dianie v objektívnej realite. Pozoruhodné je potom konštatovanie, že dialektika by bola nedialektická, keby neskúmala aj seba samu, „subjektívnu dialektiku, dialektiku pohybu pojmov, dialektické zákonitosti poznania a myslenia, dialektickú rozpornosť pojmov“ ([1], 57). To všetko formálnej logike uniká.

Predsa len sa dotkne niektorých pokusov o vybudovanie takejto logiky: polyvalentná logika, smerová či štvorhodnotová logika s podpravdivými a podnepravdivými výrokmi. Pritom konštatuje, že „Hegelov výrok o rozpornosti pohybu nemožno korektné vyjadriť pomocou smerovej konjunkcie... Podľa mojej mienky nemožno formalizovať skutočnú dialektickú rozpornosť, ani len pokiaľ ide predbežne o podmienky, a nie skutočný zdroj samopohybu“ ([1], 57 – 58).

Áká však bola skutočnosť a spoločnosť, v ktorých sa Hrušovský pohyboval? Boli aj ony dialektické, vyvíjali sa podľa zákonov dialektiky? Lebo dialektika mala platiť všade a pre každého, v prírode i v spoločnosti. Jestvuje vôbec taký univerzálny termín, ktorý by sa hodil na všetko? A predsa marxizmus a po ňom marxizmus-leninizmus boli vďaka svojej dialektickej zbrani neprekonateľné. Lebo ako prekonať filozofiu, ktorá projekt svojho prekonania obsahuje v sebe?

Dialektika, pôvodne umenie dialógu s cieľom presvedčiť, sa sprofanovala, až kým ju nerehabilitoval Hegel. Marx ju prevezme bez predbežnej kritiky,¹⁴ aplikujúc ju najmä na ekonomickú oblasť. Takto prejde aj do stalinizmu a marxizmu-leninizmu. K tejto kritike stále nedošlo, aj keď diskusia okolo dialektiky, najmä po odmietnutí stalinizmu, neutíchla, avšak oficiálnych českých i slovenských filozofov naďalej fascinovala. A keď sa v 60. rokoch začalo diskutovať o tom, či je dialektika v prírode, a či skôr v spoločnosti alebo v rovine myslenia, Hrušovský sa jej nezúčastní.¹⁵

Dialektika bola všade, ale na druhej strane dotknúť sa socializmu, kritizovať reálno-

¹³ Samotný Marx, hoci používal Hegelovu dialektiku, žiadnu *Logiku* nezanechal.

¹⁴ Tvrdenie, že sme dialektiku postavili z hlavy na nohy, nie je žiadna kritika, len obrátenie (mاتماتické) termínov, ktoré neprináša žiadnu novú kvalitu.

¹⁵ Diskusia okolo dialektiky, ktorá k nám prenikla spoza západných hraníc, bola spojená s menami ako Sartre, Merleau-Ponty, ale najmä R. Garaudy, ktorého *Perspektívy človeka* vtedy vyšli v českom preklade [2]. Obsahujú aj stať o dialektike prírody, v ktorej autor polemizuje so Sartrom, ktorý dialektiku pokladal skôr za zákon myslenia než za zákon prírody. Treba však konštatovať, že táto práca zaujala skôr svojou ústretovosťou ku kresťanstvu, a najmä k vtedy aktuálnemu teilhardizmu, než svojím filozofickým nábojom a pokusom o rozvoj marxizmu, hoci v duchu marxizmu.

socialistickú spoločnosť s jej chybami sa pokladalo za nežiaduce. Pritom dialektika mala byť všetkým: metódou objavu, synonymom kritiky, vedy, ba opakom dogmatickej fosilizácie.

No nie je to tak! Dialektika nemôže všetko, a už vôbec by nemohla vytvoriť Bytie či stávanie, ktoré sú dané pred dialektickým rozumom dialektika. Dialektika znamená priblíženie a vzdialenie zároveň, avšak tvrdilo sa, že jestvuje učenie, ktoré má monopol na interpretáciu i kritiku. Dialektika znamená vedecký pokrok, my sme však boli svedkami toho, že filozofi sa venovali prekonanej vede a prekonaným teóriám. Dialektika znamená dialóg medzi ľuďmi a učeniami, avšak v skutočnosti bol len monológ. Dialektika znamená kritiku a sebakritiku, avšak každá kritika hneď spustila lavínu obžaloby z revizionizmu, antikomunizmu, či dokonca antisovietizmu.¹⁶

Že treba kritizovať, o tom niet pochýb. Lenže nie je kritika ako kritika. Treba kritizovať, lebo všetky koncepcie nemajú rovnakú hodnotu. V opačnom prípade a pripúšťajúc, že stoja proti sebe, by sa rušili navzájom, boli by bezcenné; treba kritizovať s cieľom určiť časť pravdy, ktorú každá z nich obsahuje. Kritizovať znamená zhodnotiť, a tým si aj vážiť. Predovšetkým to znamená dané učenie či systém poznať, vyložiť ich konkrétnym a koherentným spôsobom. Až potom môžeme k nim zaujať stanovisko.

Bezmerné praktizovanie „dialektiky“ sťa herakleitovského toku bez oslobodenia od každého dogmatizmu odníma filozofii pôdu pod nohami. Hmota ako princíp nie je materialistická a sám materializmus nie je hmota, keďže je systémom kategórií a pojmov rovnako ako idealizmus alebo spiritualizmus. Hmota tiež nie ani dialektická, v krajnom prípade by sme mohli povedať, že je v dialektickom vzťahu s inými entitami, napríklad s duchom či s ideou.

Dialektika, aj keby bola niečím iným než kultivovaním dvojznačnosti a sterilným cvičením, neučí myslieť tvorivo. Myslieť sa učíme myslením, t. j. premýšľaním o „sedimentovaných“ myšlienkach v spisbe mysliteľov minulosti a prítomnosti. Potom je potrebné čítanie a interpretácia s cieľom reaktivovať, ako hovorí Husserl, a komunikovať toto sedimentované myslenie, o ktorom možno povedať to, čo Pytagoras povedal o geometrii: Jestvuje len raz, aj keď po stáročia. Tak, ako „zrod“, podanie a reaktivácia geometrie v priebehu dejín ľudstva by boli nemožné bez jazyka geometrie, ani tradičné alebo moderné myslenie by boli nemožné bez jazyka vlastného filozofii. Používanie tohto jazyka je však podmienené možnosťou vyjadrovať sa v diskusii vnútri spoločenstva normálnych a zreých ľudí. Filozofovať znamená viesť dialóg so svojimi učiteľmi prostredníctvom svojich súčasníkov.

Návrat k dialektike alebo o správnom používaní dialektiky. V 90. rokoch sa „oficiálni“ i neoficiálni filozofi narychlo zbavujú marxizmu a s ním aj dialektiky. Podobnej reakcie sme boli svedkami aj na Západe, aj keď nebola taká radikálna, keďže nedogmatický a nestranný výskum marxizmu tam má dlhodobú tradíciu.¹⁷

¹⁶ Pisateľ týchto riadkov si pri tejto príležitosti spomína na príhodu zo študentských čias, keď jeden učiteľ narážal na to, že z dialektického hľadiska by mala mať socialistická spoločnosť feudálne prvky, avšak nám neodporúčal tento názor šíriť aj za prahom posluchárne.

¹⁷ Po predchádzajúcom dobrodružstve s dialektikou je tu iné svedectvo, tento raz západného marxistu, ktorý, hoci zmierený s pádom vlády marxizmu, mi kedysi v r. 1998 počas pobytu v Paríži nostalgicky namietol, že niečo z marxizmu predsa len ostáva, a to dialektika.

Dialektika totiž bola dlho synonymom filozofie, jej metódy, ako aj teórie. Ako taká sa nemôže len tak odhodiť z jedného dňa na druhý. Po Hegelovi, ktorý dialektiku umiestnil do Bytia, medzi skutočno a rozumové, sa dialektika aplikuje na ďalšie oblasti a fakty, na hmotu (Marx), na trvanie (G. Bachelard), na sociálne (G. Gurvitch), na mikrofyziku (N. Bohr), na matematiku (F. Gonseth), na teológiu (božské) (K. Barth).

Na druhej strane ju v rovine filozofickej metódy z trónu zhodia – ak nebola neprítomná, ako napr. v pozitivizme – rôzne redukcie u Bergsona a Husserla, alebo pojmy ako „dvojznačnosť“, „prepletenie“ a pod. Ale keď sa na to pozrieme bližšie, nie sú to všetko „podoby“ dialektiky? Keď ide o také komplexné fenomény ako človek, sociálny a politický fakt, jazyk, diskurz atď., nevyžadujú si dialektický prístup? Pravda, popri iných prístupoch. Netreba často siahnuť po dialektike pri vypracúvaní osnovy vo vyučovacom procese? Ak kritizujem, nemám suspendovať svoj vlastný úsudok?

Ak sa nám dnes veci predkladajú tak, že svet je monopolárny, dejiny sú skončené, ideológia mŕtva, globalizácia nevyhnutná, zavedenie eura nemá alternatívu, budujeme kapitalistickú alebo informatickú spoločnosť atď., je to naozaj tak? A čo ak platí opak? A často je to pravda, aj keď nie vždy. A čo, ak aj náš oponent používa dialektiku?

Tak či onak, dialektika nemá posledné slovo, nemôže nám ušetriť analýzu termínov stojacich proti sebe, ich kontextu, ako aj stupňa sprostredkovania. Tento návrat k dialektike, ktorý sa vnucuje, by sa však mal riadiť istými pravidlami, správnym používaním dialektiky. Kým nie je takýto manuál naporúdzi, môžeme nadviazať na spomínaného G. Gurvitcha, na jeho „operačné dialektické postupy a aplikácie na biológiu“ v rámci jeho „dialektického hyper-empirizmu“ tak, ako sú vyložené v *Dialektike a sociológii* [3]. Sú to „dialektická komplementarita“, „dialektická ambiguita“, „dialektická polarizácia“, „reciprocita perspektív do reciprocity“.¹⁸ Pritom dialektika nestačí na vysvetľovanie, môže mu len poskytnúť rámec. Vysvetľujúce (explikatívne) postupy sú špecifické, napr. pravdepodobnostné výpočty, funkcionálne korelácie atď. Avšak čím viac sa polarizácia radikalizuje, tým viac sa krajné termíny približujú, až sa dotknú a splynú.¹⁹ A priveľa sprostredkovaní zas znehodnocuje termín.

Ďalšou schodnejšou cestou, než je budovanie dialektickej logiky, bola cesta, ktorú Hrušovský odmietal bez toho, aby ju poznal, a to prepis Hegelovej dialektiky do jazyka formálnej logiky – aj Marx akúkoľvek formalizáciu v tomto zmysle odmietal –, ako sa o to pokúsili M. Kosok [4], a predovšetkým P. Dubarle [5], ktorým sa bude inšpirovať Th. Seebohm [6].²⁰

¹⁸ Tento operačný postup dialektizácie, vhodný na skúmanie ľudských totalít v pohybe, konkrétne spočíva v tom, že sa „v prvkoch, ktoré nepripúšťajú ani identifikáciu, ani separáciu, vyzdvihne ich recipročná imanencia, ktorá sa stala tak intenzívnou, že vedie k viac alebo menej prísnemu paralelizmu či symetrii medzi ich prejavmi“ ([3], 274 – 275). Toto sa deje napr. v dynamických vzťahoch jednotlivc-skupina, skupina-skupina a pod. Pritom sa môžu vyskytnúť rôzne prekážky, najmä nebezpečenstvo technokracie, keď ľudská sloboda v snahe prekonať sociologické determinizmy sa ocitne v pozícii „čarodejníckeho učňa“. Aj my sme svedkami technokracie v európskej integrácii.

¹⁹ Medzi najväčšie paradoxy dejín bude patriť fakt, že násilné zavádzanie komunistických režimov v strednej a východnej Európe, sprevádzané najintenzívnejšími výpadmi proti imperializmu, v skutočnosti slúžilo tomuto imperializmu. Avšak ten, kto by bol na túto, inak malú, násobilku dialektiky v tej dobe poukázal, by bol za to zaplatil väzením, ak nie smrťou.

²⁰ Tieto práce títo dialektici nepoznali, preferujúc bezpečné opieranie sa o sovietskych autorov, ktorí pravda brali do úvahy existenciu dialektiky v „buržoáznej“ západnej filozofii a „soviológii“.

Namiesto záveru: o filozofii a svetonázore. Predposledná 11. kapitola práce sa týka výlučne filozofie, jej predmetu a „vývojevej dialektiky“. Vo vzťahu k vede sa teda Hrušovský netají tým, že nerobí zásadný rozdiel medzi ňou a filozofiou, avšak na druhej strane „filozofia musí disponovať svojimi vlastnými kvalitatívne špecifickými prostriedkami, a to kritickým integrovaním výdobytkov parciálnych oblastí poznania.“

Táto špecifickosť spočíva v metodologických úvahách na rozdiel od ideologického ponímania filozofie. „Táto druhá stránka... je podmienená svetonázorovým charakterom filozofie, o ktorý je bezprostredne zainteresovaná tvorba politiky danej historickej epochy, potrebou jej ideového osnovania. Toto preferovanie je naliehavé v obdobiach prudkých sociálnych tenzií a revolučných bojov“ ([1], 102).

Univerzálne filozofické kategórie možno interpretovať len poznatkami regionálnych vied a naopak: „... sme filozofmi, ak z platformy náležite osvojených univerzálnych kategórií pristupujeme k ozrejmieniu čo len niektorej parciálnej oblasti skutočnosti“ ([1], 102).

Nechýba ani sonda do 50-tych rokov: „Poukázal som vtedy... na okolnosť, že treba rozlišovať ideovú, poznávaciu stránku filozofie a jej spoločenskú, prípadne spoločensko-triednu funkčnosť. Okrem ideového prínosu skúmame aj to, akú úlohu zohráva filozofia v dejinnospoločenských zápasoch. Táto úloha je premenlivá a závisí od peripetií dialektiky dejín“ ([1], 103).

Ideológie môžu pôsobiť tak regresívne, ako aj progresívne, potom by sa filozofia neľišila ani od ideológie. „Filozofia musí byť podnecovaná objektívnou a sociálnou skutočnosťou, ak sa nemá stať sterilnou, no môže vykonávať svoje výsostné poslanie, totiž spoluutvárať spoločensko-kultúrnu realitu len s podmienkou, že nezaprie svoju špecifickú povahu a imanentné zákonitosti svojho vývinu“ ([1], 104). S týmto vymedzením by sme sa mohli ako tak uspokojiť, keby nenasledovalo: „Zároveň však nechcem popierať, že ideologizácia filozofického myslenia v určitých krízových situáciách spoločnosti a na križovatkách dejín môže mať aj výrazne progresívny význam“ ([1], 104). Nezamieňa sa tu ideologizácia s angažovanosťou?²¹

Z marxistického hľadiska by filozofia bola „výsledkom dejinnoľudskej praxe“. Netreba však inú filozofiu, pýta sa Hrušovský, pre éru vedeckotechnickej revolúcie, keďže už s kritikou buržoáznej spoločnosti nemožno vystačiť? Aj marxistická filozofia má „mať charakter otvorenej štruktúry“: „... treba zásadne rozlišovať napríklad ideológiu danej historickej etapy a vedeckú filozofiu, i keď sa obe vo všeličom vzájomne prelínajú“ ([1], 109).

Hrušovský si napokon uvedomuje, že bez kritiky kultu osobnosti, odcudzenia (depersonalizácie) a sebareflexie celej spoločnosti sa vo filozofii, vo výchove osobnosti a v tvorbe nemožno dostať ďalej, aj keby sme boli očakávali podrobnejšiu a presnejšiu

avšak ich hyperkriticizmus im nedovolí z toho profitovať, zatiaľ čo za ich chrbtom, mimo, ako aj vnútri Sovietskeho zväzu sa už systematicky pracovalo na jeho politickej a ideologickej likvidácii. A hyperkriticizmus sa nakoniec prevrátil na nekritické akceptovanie okcidentalizmu.

²¹ Križovatky dejín sú často spojené s násilím, keď je filozofia vyradená z hry. Ideológia je zas poľovaná na to, aby myslenie usmerňovala a obmedzovala jeho zvrchovanosť na jednej strane a na druhej strane urobila politické násilie prijateľným. Také bolo postavenie filozofie za bývalého režimu. A angažovaný filozof, to je filozof v obci. Hrušovský protestujúci proti výstavbe nového mosta cez Dunaj v druhej polovici 60-tych sa správal ako angažovaný filozof.

analýzu týchto negatívnych javov. „Mal som tiež príležitosť upozorniť, priznáva sebakriticky, že... sama ideová tvorba je sčasti motivovaná rozličnými nevedomými impulzmi a neraz sa prezentuje iba ako dodatočne racionalizovaný (racionalizácia ex post, emočne podmienená indoktrinácia) produkt takýchto impulzov“ ([1], 110).

Dialektický proces znamená aj omyly, ktoré treba prekonávať. „Nie v anarchii, ale v zákonitom prekonávaní vyznávaných vzorov a noriem je sloboda tvorcu. Tvorivá podstata sa nemôže uplatňovať v amorfnosti, tvorivom nihilizme... Pri výstavbe skutočnej osobnosti mimoriadne poslanie prislúcha ustavičnému kontaktu predovšetkým s tým, čo ľudstvo vytvorilo veľkého v dejinách. Takýto osobnostný kontakt je nesmierne dôležitý, ak chceme zvládnuť protirečenia dnešných čias“ ([1], 119). To však predpokladá „vnútornú slobodu“, „život v ideí“, ako by povedal Hrušovského súčasník J. Patočka, a nie ideové (ideologické) pôsobenie zvonka. „Podmienkou slobodnej aktivity je motivácia, a nie prinútenie. Kým nátlak diktuje konanie jednoznačne, motív ponecháva voľné celé pole spôsobov prejavu“ ([1], 118). Faktorom rastu tejto vnútornej slobody jednotlivca, ako aj zmiernenia, ak nie odstránenia negatívnych dopadov dejinných zvrátov, je poznanie.²² V tomto zmysle aj malé národy môžu vyvážiť svoju malosť „intenzitou svojho vnútorného života, svojou spolupatričnosťou a duchovnou prevahou“ na jednej strane a prispieť „do kultúrnej pokladnice celého ľudstva“ na druhej strane. Nie sú tieto Hrušovského záverečné konštatovania zároveň aj aktuálnymi výzvami pre dnešok?

LITERATÚRA

- [1] HRUŠOVSKÝ, I.: *Problémy filozofie*. Bratislava: Obzor 1970 (aj v nem.)
- [2] GARAUDY, R.: *Perspektivy člověka*. Praha 1964. (orig. *Perspectives de l'homme*. Paris 1959).
- [3] GURVITCH, G.: *Dialectique et sociologie*. Paris: Flammarion 1962.
- [4] KOSOK, M.: The formalization of Hegel's Dialectical Logic. In: *International Philosophical Quarterly*, vol. VI, 1966.
- [5] DUBARLE, D. *Logique et dialectique*. Paris 1972.
- [6] SEEBOHM, Th.: The Grammar of Hegel's Dialectic. In: *Hegelian Studies*, vol. 11, 1976, pp. 149 – 180.

Tento príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantovej úlohy č. 2/6149/26.

Mgr. Jozef Sivák, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava I
SR

²² „Tzv. dejinná odplata, irónia dejín alebo Nemezis sú výrazmi teoretického vákuu. Najčastejšie sa s nimi stretávame v situáciách, ktoré na nás doliehajú nečakane. Prekvapenie je dôsledkom kognitívneho nezvládnutia alebo zjednodušeného ponímania dejinných determinánt“ ([1], 125).